

5.

I, na kraju, mislim da je dr Lakićević mnogo pogriješio što nije ograničio svoja istraživanja na prikaz misli i prakse socijalne politike Jugoslavije međuratnog razdoblja u užem smislu, tj. na radničku socijalnu politiku. Promatrajući radništvo i seljaštvo, ratne vojne invalide i dobrovoljce iz prvoga svjetskog rata, djecu i siromašne slojeve grada i sela Lakićević se naprosto izgubio, i, govoreći mnogo, ništa nije rekao do kraja. Ta samo za obradu agrarne reforme u najsumarnijem obliku potrebno je desetak stranica, jer agrarna reforma nije značila isto u Dalmaciji i sjevernim dijelovima zemlje, u Makedoniji i Crnoj Gori, te Bosni i Hercegovini.

Dr Lakićević očito je precijenio svoje snage. Nije moguće pisati o toj složenoj problematici na temelju fragmentarnog poznavanja štampanih izvora i potpunog zanemarivanja poslijeratne povijesne historiografije.⁶ O toj problematici mnogo se pisalo dok je bila aktualna, a ni danas nije posve izvan našeg interesa, jer je današnje socijalno zakonodavstvo građeno na temeljima predratnog. Svakako, Lakićevićev pokušaj da njegova knjiga bude priručnik za studente, očit je promašaj. Ta knjiga nije nikakav priručnik, a ni monografija, jer u njoj problemi nisu dovoljno objašnjeni, dokumentirani ni obrađeni.⁷ A što je knjiga u takvom obliku otišla u štampu treba zamjeriti ne samo autoru već i recenzentima dru Oliveri Burić i dru Milanu Popoviću, koji nisu inzistirali na prepravci knjige, već su dopustili da Institut za socijalnu politiku, a uz financijsku pomoć Republičke zajednice socijalne zaštite SR Srbije, objavi to djelo.

Mira Kolar-Dimitrijević

ALEKSANDRA SANJA LAZAREVIĆ, Život i djelo braće Seljan, Etnografski muzej u Zagrebu, 1977, 128 str.

»Imade navada u ljudskom životu, kojih se čovjek ne može riješiti, koje imadu isti upliv na živce, kao na morfinistu morfijum i na pušača duvan. Jedna od tih navada jest i nagon za putovanjem, čežnja za širokim svjetom, za prouku dalekih i nepoznatih krajeva. To je otrov koji je gorak, ali kada ga čovjek jedanput okusio ne može više da ga se riješi [...]«¹

⁶ Dr Lakićević se ne koristi ni izvrsnim radom *Ratka Pešića*, *Nastanak i razvoj socijalnog osiguranja u Jugoslaviji do početka II svjetskog rata*, Beograd 1957, ni radovima niza drugih autora (Franca Kresala za Sloveniju, npr.). Osobito mu zamjeram što nije konzultirao predratne socijalne časopise *Radničku zaštitu* i *Socijalni arhiv*, koji bi mu donekle nadoknadili propali arhivski fond Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja.

⁷ Na str. 7 dr Lakićević ukazuje na namjenu knjige, a na str. 43 naziva je monografijom.

¹ Iz dnevnika braće Seljan »Kroz Južnu Ameriku«, 18. V 1903, citirano prema: *A. S. Lazarević, Život i djelo braće Seljan*, str. 107.

Braća Mirko i Stevo Seljan nisu prvi našijenci čija je noga kročila bijelim prostranstvima na karti svijeta. I u stoljećima prije, i desetljećima poslije njih, taj je »nagon za putovanjem« nadahnjivao nemirne duhove naše, inače uvelike zatvorene sredine, da mu se odazovu. Ukoliko se zapitamo zbog čega je upravo »egzistencijalni nemir« braće Seljan pobudio, i još uvijek pobuđuje znatan interes naše stručne i ostale publike, dio ćemo odgovora na to pitanje naći i u najnovijem radu A. S. Lazarević, višeg kustosa Etnografskog muzeja u Zagrebu, posvećenog njihovu »životu i djelu«. No, budući da nam se čini da je zanimljiv i onaj dio odgovora koji nam prof. Lazarević ne podastire, pokušat ćemo ga osvijetliti u ovom prikazu.

U Predgovoru dr Mario Petrić konstatira potrebu da se »[...] iz obimne i po sadržaju veoma kompleksne putopisne ostavštine izdvoji i prouči ono što je od značaja za etnologiju, i na taj način još više istakne njihova kulturna i znanstvena misija i doprinos koji je odista opsežan« (str. 3).

A. S. Lazarević u kratkom Uvodu utvrđuje interdisciplinarni karakter njihovih istraživanja koja »pripadaju geografiji a preko nje hidrografiji, kartografiji i antropogeografiji. Po načelu međuzavisnosti (i po afinitetu) ona su nužno i etnološka a potom i kulturno-povijesna« (str. 4). Za cilj svoje rasprave postavlja prikaz njihova udjela u etnografskoj nauci, »prije svega u svjetlu kulturnog inventara što su ga poklonili onovremenom Narodnom muzeju u Zagrebu«. Osim na donaciji, autorica svoju analizu temelji na obradi njihovih rukopisa pohranjenih u Arhivu Etnografskog muzeja u Zagrebu i na uvidu u do sada nepoznate i neobjavljene dokumente.

Prvi dio monografije, »U Etiopiji«, slijedi putovanje braće Seljan od 23. 1. 1899. kad napuštaju rodni Karlovac i kreću put onovremene Abisinije. Oslanjajući se na originalni Dnevnik putovanja (Reise Journal), pratimo njihov »prodor« do dvora cara Menelika II (lipanj 1899) i u krugove diplomatskih i vojnih predstavnika glavnih evropskih sila. Ubrzo slijedi njihovo imenovanje za časnike »Abisinske kraljevske tjelesne straže« sa zadaćom zapovjedništva i vježbanja careve tjelesne garde u rukovanju modernim oružjem. Već u rujnu 1899. negus je Mirka imenovao guvernerom ekvatorijalne provincije Turkana, a Stevu njegovim zamjenikom. Na tim su dužnostima ostali do kraja 1901. godine. Specifične socijalne i političke prilike Abisinskog Carstva nisu od njih iziskivale da činovnički postupaju u upravnoj službi. Uz učvršćivanje negusove vlasti među mnogobrojnim plemenima naroda Olamu, ona je uključivala i istraživanja i mjerenja geografskih i meteoroloških prilika na dotada neistraženim ili jedva poznatim područjima. Svoja zapažanja braća neumorno i iscrpno bilježe. U bilješkama nalazimo podatke o plemenima, njihovom rasprostranjenju na prostoru južne Etiopije, o geografskim svojstvima regije, o vegetaciji i političkoj povijesti Etiopije. Plastični su njihovi opisi genocida čitavih plemena što se temelje i na neposrednom opažanju i na podacima popisa stanovništva koje obavljaju u administrativne svrhe.

Nameće se zaključak da su kao pažljivi promatrači i službenici svoga poslodavca svjesni složenosti unutrašnjih prilika u carstvu (isto kao i igara i kombinacija Zapadnih sila) čiji su aktivni činioци.

Čim se na obzoru ukazala prilika »za prouku još daljih i nepoznatijih krajeva« zahvaljuju se na dužnosti i bacaju se na novi pothvat. Posredstvom francuskog konzula uključuju se u plan pomoći Burima (Francuska se neslužbeno angažirala na njihovoj strani, nastojeći zadati udarac svojim kolonijalnim konkuren-

tima). Njihova misija propada budući da je prije njezine realizacije mir s Burima bio već sklopljen. Godine 1902. borave u Evropi i domovini. Drže brojna predavanja o svojim putovanjima (Beč, Berlin, Rim, Pariz, Bruxelles, Zagreb, Karlovac), objavljuju članke u domaćim i stranim časopisima s etnografskom, geografskom, folklorističkom i sličnom tematikom. Tom prilikom poklanjaju predmete iz Etiopije Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu.

Autorica podastire detaljni opis poklonjene zbirke »koja na svoj način daje presjek etiopskog kulturno-povijesnog amalgama« (str. 23). I iz ovog površnog pregleda aktivnosti braće, od siječnja 1899, kada iz Karlovca kreću »na put oko svijeta« naoružani »violinom i frulom, mladošću i idealizmom«,² vidi se široki spektar njihovih interesa. Do abisinskog cara dolaze (izdajući se za ruske liječnike) kao putujući glazbenici; djeluju kao vojni instruktori; visoki upravni činovnici i zavojevači; geografi i kartografi (visoko je cijenjena prva potpuna geografska karta južne Etiopije pod naslovom: »Omo, Lac Rudolf, Stefanie-Gardula-Margarette«, koju je prema prirodi načinio Mirko Seljan, 15. XI 1900); zanimaju se za jezik, život i običaje, prikupljaju legende; o svemu tome pišu reportaže i putopisne crtece; ništa manje nisu snalažljivi ni u diplomatskim spletkama. U Evropi djeluju kao kulturni animatori, popularizirajući saznanja o egzotičnoj zemlji među publikom koja u ono vrijeme gaji (ni do danas posve izbljedjelu) predodžbu crnog kanibala s koščicom u nosu. Svoju domovinu zadužuju bogatom donacijom prikupljenih predmeta.

No, želimo li ispitati opravdanost sintagme »život i djelo«, koja se učestalo javlja pri pisanju o Seljanovima (i njihovoj subraći po vokaciji), nužno je nabrojati i ostale aktivnosti kojima je popločan njihov životni put. Godine 1903. »nagon za putovanjem« vodi ih put Južne Amerike. Tamo se, sukladno historijskom i društvenom kontekstu, spektar njihovog djelovanja još više širi.

Nakon dolaska u Brazil osnivaju poduzeće »Mision científica Croata Mirko y Stevo Seljan« (Znanstvena hrvatska misija), posredstvom kojeg će ugovarati brojne poslove s pojedinim južnoameričkim državama i poslovnim društvima. Poslovi o kojima je riječ odnose se prije svega na istraživanje mogućnosti iskorištavanja riječne mreže i na proučavanje klimatskih i privrednih prilika u vezi s problemom kolonizacije. Njima stižu ugled kod državnih organa, bogatih pojedinaca i korporacija, te šire klijentelu i rade na uvećavanju financijskih sredstava. Udružuju se u financijski sindikat za kreditiranje ekspedicije u Mato Grosso (1906), financijski konzorcij (1911), korporaciju »The American-Peruvian Corporation« s kapitalom od 2,5 milijuna dolara i znatnim dijelom sjevernoameričkih akcija. Često se udružuju s našim iseljenicima u svojim financijskim transakcijama, kojima je prvenstvena namjena osiguravanje daljnjih sredstava za nove ekspedicije. Nije naodmet spomenuti da se iz citiranih ugovora (vidi ugovor s brazilskom i peruanskom vladom, str. 75 i 85) može zaključiti kako su se obećane bogate koncesije i pravo kolonizacije velikih kompleksa zemljišta također mogle činiti kao ciljevi privlačni sami po sebi. Među našim iseljenicima stječu znatnu popularnost, djelujući »poukom, predavanjima i zabavnim priredbama podržavajući u njih nacionalnu svijest i vezu sa starim krajem«.³ No, ne

² Zvonimir Keler, Život i rad braće Mirka i Steve Seljana, Karlovac, Radovi i građa iz dalje i bliže prošlosti, Karlovac 1970, str. 414.

³ Zvonimir Keler, ibid., citirano prema: A. S. Lazarević, Život i djelo..., str. 54. Spomenimo uzgred da je Kelerova rasprava, iako ne zasijeca u »etnološki kut promatranja«, često i obilno citirana.

slabi ni njihov interes za domorodačko stanovništvo i njegovu kulturu. I dalje bilježe i objavljuju svoja zapažanja. Igrom slučaja postaju svjedoci, sudionici i žrtve revolucije u državi Mato Grosso (1906). Kad se Mirko nakon posjeta domovini 1907. godine našao bez sredstava za povratak, stupa u vezu s britanskim Foreign Officeom želeći unovčiti karte i informacije o Etiopiji. Iako je otkup odbijen, Mirko je boravio u Londonu gdje je »dao neke podatke o dijelu Etiopije koji je proputovao« (str. 28). Nema dokumenata koji bi mogli bolje osvijetliti tu epizodu, no sigurno je da već na početku 1908. braću nalazimo na delti Amazone radi hidrografskih istraživanja. Potkraj 1911. godine kreću put Sjedinjenih Američkih Država, sjedinjujući u svojoj misiji dva cilja. Jedan je »čisto poduzetničke prirode: »[...] našli smo kapitaliste koji nas šalju u Sjevernu Ameriku, ne bismo li tamo osnovali oveći sindikat ili društvo« (str. 86), a drugi je globetrotterski i patriotski: »Svrha je da proučimo slavenski život u U. S. A. Razumije se da priređujemo uz putopisna i politička predavanja s lozinkom 'Sloga između braće velike majke Slavije'« (str. 86). Misija je uspješno okončala oba zadatka, a njezina je najopipljivija posljedica »The American-Peruvian Corporation« koja je nakanila izgraditi željeznicu za izvoz sirovina. Godine 1912. braća se rastaju, i to zauvijek. »Ja zaplovih prema civilizaciji u Sjedinjene Države, a Mirko u službi civilizacije i ljudskog napretka u nepoznate prašume« (str. 89). Godine 1913. Mirku se zameo svaki trag u prašumama Perua. Naknadno je utvrđeno da su ga, zajedno s ostalim članovima ekspedicije, prema Stevinim riječima »njegovi vlastiti radnici Indijanci Hibitos u dolini Huayabambe na podli i izdajni način ubili«, te je »[...] pao u službi nauke i humanizma« (str. 92). Stevo »s dubokom ranom na srcu nastavlja, logično i nužno, jer drugo što ne zna činiti, profesiju eksplo-rera« (str. 92). Godine 1936. Stevo umire u brazilskoj državi Minas Gerais.

Već i letimičan pogled u kaleidoskop života braće Seljan opravdava sintagmu »život i djelo«. Raznolikost i nestalnost njihovih aktivnosti, posebno onih koje je moguće analizirati i vrednovati sa stanovišta znanosti, čijih se prostranstava dotakoše, dobiva svoju pravu snagu tek kao istaknuta šara na potki njihovog nemirnog života. Upoznavanje tog života otkriva nam da je njihova avantura, čak i onda kada se sastaje sa znanstvenim erosom, različitog reda od, recimo, avanture astronoma koji desetljećima čeka povratak emitiranog signala iz neke udaljene točke u svemiru.

I puko nabranje tih aktivnosti otkriva vrlo široko polje mogućih kvalifikacija: malograđanin će ih nazvati običnim vagabundima; historičar kolonijalizma plaćenicama i špijunima; polit-ekonomist poduzetnicima i pionirima transnacionalne koncentracije kapitala; muzealci donatorima; kulturni historičar će ih svrstati u kulturne animatore, novinare i publiciste, historičare naše emigracije u Novom svijetu; politički i socijalni radnici mogu ih također uzeti pod svoje; dok će A. S. Lazarević kazati »bez oklijevanja da su, uz Dragutina Lermana, pioniri i osnivači naše izvanevropske etnologije« (str. 108). Njihovu ostavštinu može proučavati i geograf, i etnolog, književni kritičar, historičar [...].

Ali usprkos rečenom (ili baš zbog toga), moramo osporiti tvrdnju A. S. Lazarević da je njihovo djelo interdisciplinarnog karaktera. Interdisciplinarnost, naime, podrazumijeva visoki stupanj znanstvene specijalizacije u okviru posebnih područja izučavanja, prethodno utvrđen plan istraživanja i nivo sinteze rezultata. Stoga nam se čini opravdanije ustvrditi da je tek interpretaciju »Života

i djela braće Seljan« moguće zasnovati interdisciplinarno. No i u tako zamišljenom pothvatu bitno je ustvrditi, budući da je riječ o biografiji, da se osnovni referentni okvir mora oslanjati na historijsko objedinjenje interpretacije. Utoliko i etnolog, analizirajući iz svog rakursa, mora biti maksimalno svjestan nekoliko nužnih razina razmatranja. Jedna je od njih historija i društvena uvjetovanost razvoja i spoznaja same etnološke znanosti. Druga bi bila situiranje i vrednovanje etnološkog doprinosa Seljanovih u tom okviru, dok bismo treću mogli označiti kao viši stupanj interakcije prvih dviju razina. To znači da etnološko vrednovanje (s pozicija aktualnog stanja teorije i metodologije) nekog djela, znači posredno i povratno vrednovanje same etnologije.

Pogledajmo kako ova monografija ostvaruje taj zadatak.

Čitava je monografija zapravo, od polaska u Etiopiju, kronološka rekonstrukcija životnog puta braće. Kad pristupa etnološkom vrednovanju, autorica se služi metodom kritike izvora. Originalne zapise dovodi u vezu »s aktualnim znanstvenim rezultatima poređujući svaki zapis napose s relevantnom literaturom« (str. 93). Takav postupak, osim što šteti dramaturgiji izlaganja (brojna i opsežna ponavljanja već rečenog i citiranog), u najboljem slučaju može tek pridonijeti konstataciji da su analizirani činjenični navodi izdržali »poređenje s najnovijim znanstvenim rezultatima« (str. 107). Uvažimo li da se na više mjesta u knjizi izrijekom ističe znanstveno obilježje njihovih etnografskih zapisa, neophodno je ukazati na to da ga tvrdnje poput »Zapažanja zapisuju po prirodnom redu stvari, bez svjesnog metodološkog prosedeća« (str. 108), ili »U toku svojih ekspedicija Seljani su prvenstveno bilježili ono što su svojim osjetilima doživjeli« (str. 58), ozbiljno demantiraju. Iako se iz njihovih citiranih bilježaka vidi da na samom terenu i shodno prilikama uspješno intuitivno grade vlastitu metodologiju (bilježenje riječi pojedinih jezika, uočavanje bitnih značajki kulturnih posebnosti određene grupe, određena sistematičnost pri njihovu opisivanju), nije opravdano izoštreno promatračko oko brkati s vrlo svjesnim znanstvenim prosedeom. No, osobitim nam se propustom čini nedostatak adekvatne interpretacije onih citiranih stavova u kojima se ogleda ona bitna veza njihovih etnoloških zapisa s razvojem izvan-evropske etnologije. Odaberimo nasumce neke od ilustrativnih primjera:

»I tako je Mirko izvršio divnu ekspediciju, proširivši granice abisinskog carstva« (str. 14).

»Ne, to je zla kopija bijelih ljudi, [...] bez ikakvog energičnog izraza lica, stvorovi koji ne misle na drugo, no način kako bi se dočepali toli mile rakije (pinke). Znali su primiti sve mane bjelih, bez da prime jednu od njihovih kreposti, jednom riečju, »la race degenerée«, koja »mora da u skoro vrieme iznikne, da dade mjesta bijeloj« (str. 54).

Najrječitiji je možda opis sastava sudionika jednog od pohoda k Indijancima: »Pop sa čislima, svetcima i rakijom, naš kuće gazda s puškom i lovnim psetima, a mi s olovkom, papirom i fotografičkim aparatom« (str. 55).

Ti nam citati pružaju slikovit primjer sljubljenosti znanstvenog pristupa »egzotičnom« predmetu s kolonijalističkim. I doista, prvi koraci izvan-evropske etnologije krčili su se čislima, puškama, ali isto tako i »olovkom, papirom i fotografičkim aparatom«. Činili bismo krivo braći Seljan kad bismo ih lično optužili za nerazumijevanje globalne historijske situacije, rasizam, evropo/etno-centrizam i slične grijeha u koje je zagrezla tradicija izvan-evropske etnologije. Jer, ako je čitava tradicija izvan-evropske etnologije utemeljena na sprezi

znanosti, kao čisto teorijskog nagnuća, i nasilja, kao njezine upokoravajuće primjene, osvještenje tog procesa i njegovih implikacija moguće je uzeti kao indikator njezine evolucije. Mutatis mutandis, ukoliko ta osvještenost nedostaje (i to potpuno, kao u ovoj monografiji), tada ona još uvijek slika lijepe slike kroz mistifikatorski objektiv svog zastarjelog »fotografičkog aparata«.

No, što je ono, tek naslućeno, ali u knjizi neizrečeno, o aktualnoj atraktivnosti života i djela braće Seljan koju smo nagovijestili na početku ovog prikaza. Danas, kad su bijela prostranstva na karti svijeta prekrivena mnoštvom netransparentnih interesa, kad je plaćenik u nekoj afričkoj zemlji samo agent imperijalizma, funkcionar multinacionalne kompanije, samo nosilac neokolonijalističke politike, a nedomorodački etnolog više nije dobro došao u egzotični raj svoga negdašnjeg privilegiranog »terena«, kad su ljudi s »nagonom za putovanjem« ukroćeni u masovne paket-aranžmane, njihovi su životi i djela (pa i ona etnološkog karaktera) prije svega dokument o jednom drugom vremenu. Stoga nam se čini iskrivljavajućom post hoc racionalizacija njihovih aktivnosti. Jer, jasno je iz upoznavanja njihova životnog puta da njihovu avanturu nije nadahnjivala ni čežnja za novcem, ni motor bilo kakve ideologije (pa bio taj program socijalni, politički ili znanstveni). Ona se hranila sama sobom i nije je bilo moguće pripitomiti u kolotečini građanskog života.

Mirko je u divljoj prašumi pao od ruke Indijanaca ugroženih prodorom »civilizacije«. Stevo je umro, siromašan i bolestan, ne okoristivši se svojim znanjima, ugledom i iskustvom u poslovima.

Stoga nam se čini da bi analiza »Života i djela braće Seljan«, i kad se ograničava na »etnološki kut promatranja«, imala biti pohvala avanture u krajnje nepohvalnom vremenu — avanture koja je neponovljiva danas kad je kritička svijest o tom vremenu osnovni preduvjet svakog pisanja o njemu i njegovim akterima.

Lydia Sklevicky

PREGLED POVIJESTI GRADIŠĆANSKIH HRVATA, Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta, Zagreb 1977, 92 str.

Znanstveno istraživanje povijesti Gradišćanskih Hrvata postalo je posljednjih godina planska i timska djelatnost nekoliko znanstvenih institucija u nas pa su tako postignuti značajni rezultati. Nedavno tiskan zbornik radova, pod naslovom »Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata« u izdanju Instituta za hrvatsku povijest, potvrđuje interes znanstvenika za tu problematiku, a ujedno je i rezultat organiziranog istraživačkog programa toga Instituta i Zemaljskog arhiva Gradišća u Željeznom (Austrija).

Zbornik sačinjavaju materijali I znanstvene konferencije, održane u Zagrebu 25—26. ožujka 1974. godine, posvećene radu na projektu »Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata« u koji su uključeni brojni istraživači iz Hrvatske, Austrije, Mađarske i Čehoslovačke. Njihova je zadaća što potpunije i objektivnije obraditi jedinstven povijesni fenomen hrvatske nacionalne skupine koja se